

Тарас Васильович СТАХОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ**

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню необхідності наукового дослідження особи злочинця, який вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Акцентовано увагу на тому, що кримінологічне дослідження осіб, які займаються втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність становить не лише правовий інтерес, а і соціальний, адже торкається глибоко моральних, точніше аморальних аспектів поведінки дорослих людей, які втягують неповнолітніх у протиправну діяльність. Визначено що цей злочин.

Зроблено висновок про ключову роль особи злочинця у вчиненні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, адже саме вона є носієм причин вчинення кримінально-протиправного посягання, яке вчиняється в межах існуючих у суспільстві девіацій, та пов'язаною із цим руйнацією моральних принципів.

Ключові слова: *особа злочинця, кримінологічний портрет, кримінологічна характеристика, неповнолітні, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, моральний розвиток.*

Постановка проблеми. Проблема особи злочинця в кримінологічній теорії є найбільш значущою та водночас найменш вирішеною. Однак, і теоретики і практики єдині в тому, що дослідження особи злочинця дозволяє виявити причини вчиненого кримінального правопорушення та зрозуміти механізм його вчинення.

Важливо досліджувати особу конкретного правопорушника максимально ґрунтовно та детально, адже обставини, за яких формуються його соціально-психологічні властивості втілюють у собі причинні закономірності та залежності, розуміння яких дозволяє виявити характер індивідуальної кримінально протиправної поведінки і пояснити зміни показників конкретного виду злочинності.

Практична необхідність вивчення особи злочинця, який займається втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми вбачається у тому, що він посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, своїми діями та прикладом згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й

навички.

Конвенцією про права дитини 1989 р. закріплена заборона щодо незаконного втручання в особисте життя дитини, посягання на її честь та гідність¹. У нашій державі охорона дитинства є конституційно забезпеченою. Відповідно до ст. 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, а ст. 52 проголошує що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом². У преамбулі до Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, який має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави³.

У свою чергу, через дії, пов'язані із втягненням у протиправну діяльність знижується ефективність зусиль, спрямованих на виховання підлітка в дусі моральних принципів, формується і посилюється моральна деформація особистості. В принципі, дорослий, що втягує неповнолітнього у нові епізоди протиправної діяльності посилює деформацію особистості неповнолітнього, який під впливом дорослого вчиняє ще один чи кілька злочинів. Під час спілкування з втягувачем відбувається розлад психіки і моралі підлітка чи дитини, формування установки на ігнорування вимоги закону про заборону вчиняти злочин. Без сумніву, глибина такого морального впливу залежить від багатьох факторів: початкових моральних якостей неповнолітнього, тривалості злочинного впливу, методів психічного та фізичного впливу тощо. Але кінцевим підсумком втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність є накопичений підлітком негативний досвід, який у подальшому обов'язково впливатиме на вибір ним способу самоствердження. Він стає внутрішньо готовим до відхилення своєї поведінки від встановлених у суспільстві норм; сила для протистояння негативній ситуації відсутня, і достатньо лише поштовху, щоб вчинити антисоціальні, аморальні дії⁴.

Метою статті є окреслення основних напрямків кримінологічного вивчення особи злочинця, який вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Проблема особи злочинця є провідною у кримінології, адже у складній взаємодії великої кількості обставин, які обумовлюють вчинення конкретного кримінального правопорушення ключову роль відіграє саме

¹ Конвенція про права дитини від 27.02.1991. № 789-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.09.2024)

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.09.2024)

³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 10.09.2024)

⁴ Денисов С.Ф. Потенціал засобів протидії злочинності неповнолітніх. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/denysov.pdf> (дата звернення: 10.09.2024).

особа злочинця.

Наукове підґрунтя для даної публікації склали праці таких вчених як В. В. Голіна, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, О. М. Храмцов та низки інших дослідників, які досліджували особу злочинця певного типу, в контексті відповідної кримінологічної концепції, зокрема І. О. Бандурка, Н. О. Веселовська, С. Ф. Денисов, О. М. Ситник, І. О. Топольскова, І. В. Однолько, І. М. Охріменко, О. С. Стеблинська, Г. Л. Шведова, Н. С. Юзікова та інші.

Виклад основного матеріалу. Ще за античних часів поведінка особи осмислювалась з точки хору її позитивних та негативних рис, які знаходили своє вираження при взаємодії з соціальними умовами. І дотепер одним із основних елементів предмету цілого ряду наук є вчення про особу, а для кримінології – у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення. У складній взаємодії безлічі обставин, які обумовлюють злочин найважливішу роль відіграє саме особа злочинця, яка є ніби віддзеркаленням всіх особливостей фактично вчиненого нею діяння. Особа злочинця – альфа й омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є «автором злочину», а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який «відхиляється» суспільною свідомістю. Саме цим і обумовлюється центризм даної статті у кримінологічних дослідженнях різних видів протиправних проявів.

У суспільстві завжди будуть актуальними питання про те, чому та або інша людина вчиняє протиправні дії, та у чому полягає причина такої поведінки. Цілеспрямоване пізнання особи злочинця дозволить правильно організувати та здійснювати припинення злочинів і запобігання їм. З іншого боку, протидія злочинності є неможливою без вивчення характеристик окремих злочинців, які, однак, повинні розглядатися не просто як система ознак, що характеризують суб'єкта злочину, а як прояв у конкретній ситуації певних рис особи. Отже, дослідження особи злочинця дозволяє виявити як причини вчинення злочину, так і механізм його вчинення¹.

Особі злочинця притаманна система ознак і властивостей, що визначають її як соціальну істоту – людину (особу), що вчинила злочин. Указані ознаки в кримінологічній науці узвичаєно об'єднувати у відповідні блоки, що складаються з певних елементів, а саме: 1) соціально-демографічний блок (що охоплює соціальний статус, ролі та зв'язки тощо), 2) кримінально-правовий блок (персональний чи груповий характер злочинної поведінки, спрямованість злочинної поведінки, попередня злочинна діяльність, покарання та особливості його призначення тощо), 3) морально-психологічний блок (психічні властивості, психологічні та

¹ Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 99.

морально-ціннісні особливості тощо)¹.

Зрозумілим є те, що групи специфічних ознак, властивостей, рис, які у комплексі розкривають сутнісні характеристики особи злочинця можуть дещо відрізнятися за категоруванням, однак сутність їх незмінна – опис характеристики людини, яка вчинила злочин.

Особа злочинця як різновид особи у загальному розумінні (людини), звісно, повинна мати всі загальні ознаки останньої. Однак кримінологічне вивчення особи злочинця має певну специфіку. Тому треба вказати, що врахування тих чи інших властивостей та якостей особистості повинно залежати не лише від загальних характеристик, а й ураховувати особливості вчиненого злочину або інші притаманні окремій групі особливостей².

Кримінологічне дослідження особи злочинця не може вважатися цілісним без подальшої класифікації і типізації злочинців, що фактично є наступним, більш високим рівнем узагальнення і пізнання цих осіб на основі даних про структуру особи злочинця.

Ідея типології (типізації) осіб, що вчиняють злочини, виходить із необхідності зведення їх в однорідні (однотипні) групи. Для більш глибокого вивчення особи злочинця необхідно пізнати її типове в такій особі.

Кожен злочинець як особистість є індивідуальним, він характеризується сукупністю різних ознак, конкретний зміст яких різноманітний та різний. Це не виключає того, що всю сукупність осіб, які вчинили злочини, можна поділити на певні групи (типи), що характеризуються єдністю будь-якої однієї або декількох істотних ознак, покладених в основу такого розподілу. Саме типологія фіксує те головне, без чого не може бути особи злочинця, розкриває внутрішні, стійкі зв'язки між істотними ознаками й тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцеві як типу. Типологію особи злочинця проводять відповідно до різних критеріїв, таких як: стійкість антигромадської спрямованості особи та зміст психологічної настанови, ступінь суспільної небезпечності особи злочинця, характер особистісно-мотиваційних властивостей, ступінь стійкості злочинної поведінки в різних ситуаціях, тощо³.

Очевидно що до характеристики особи злочинця, який вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність слід підходити комплексно, з урахуванням як усталених підходів, так і змін у обстановці та пов'язаних із цим деформацій моральних цінностей.

Соціальний простір сучасності значно відрізняється від звичних

¹ Гладкова Є. О. Особа (особистість) злочинця. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 225.

² Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / Ін-т вивчення проблем злочинності Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. 576 с.

³ Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. С. 311

устоїв. Суттєве загострення соціально-політичної та безпекової ситуації в країні, викликане агресією з боку рф спричинило появу цілого ряду загроз для неповнолітніх осіб, що проявляються, в тому числі, у втягненні їх у вчинення різного роду правопорушень, так би мовити «воєнного часу». Зокрема, почастишали випадки використання неповнолітніх осіб певними радикально налаштованими організаціями та екстремістськими угрупованнями, які мають на меті дестабілізацію ситуації в державі, порушення законності та насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності держави, національної, мовної, расової, релігійної нетерпимості тощо.

Повідомлення засобів масової інформації свідчать про появу не типових для «мирного часу» видів кримінальних правопорушень, до вчинення яких залучаються неповнолітні. Зокрема, почастишали випадки підпалів машин військових на замовлення з телеграму. Схема кримінального правопорушення виглядає приблизно наступним чином: через телеграм канал відправляється замовлення на знищення автівок військових. Виконавці знаходять машини, що належать військовим обливають легкозаймистими речовинами та підпалюють. Весь процес фіксується на відео та надсилається замовникам як доказ виконаного замовлення. За один знищений автомобіль куратори з інтернету обіцяють паліям тисячу доларів.

Так, наприклад 26 червня та 4 липня 2024 року у місті Кам'янське Дніпропетровської області у результаті злочинних дій підозрюваних вогнем була пошкоджена передня частина автомобілів – моторний відсік, капот та фари. З місць злочинів вилучено речові докази, за якими проведено низку судових експертиз. Правоохоронці провели комплекс слідчих та оперативних заходів та встановили осіб, причетних до підпалів. За даними Національної поліції України ними виявилися 17-річні хлопець та дівчина, жителі Кам'янського, які напередодні скоєння злочинів купували в магазинах легкозаймисту речовину, а вночі – палили військові авто¹. Також і в Одесі поліція нещодавно викрила двох хлопців, 13 та 16 років, які підпалили два автомобілі ЗСУ, а потім разом з приятелями 16 та 18 років планували підпалити ще одне авто.

Про те, що підпали автомобілів військових руками підлітків останнім часом почастишали, констатує заступник начальника департаменту карного розшуку Національної поліції України Юрій Кузьменко: «Ми відзначаємо тенденцію активізації російських спецслужб щодо вербування наших підлітків, громадян України, з метою залучення їх до злочинної діяльності, а саме – підпалу автомобілів військовослужбовців». Загалом, за його словами, за останній період зафіксовано 16 фактів підпалу у Києві, Одесі та Дніпрі².

¹ На Дніпропетровщині двоє неповнолітніх підпалили авто військового і волонтера. 31.07.2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3890765-na-dnipropetrovsini-dvoe-nerovnovolitnih-pidpalili-avto-vijskovogo-i-volontera.html> (дата звернення 20.08.2024)

² Як РФ руками неповнолітніх підпалює автомобілі ЗСУ. DW. 2024. 21 червня. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-rf-rukami-pidlitkiv-pidpalue-avtomobili-zsu/a-69439358> (дата звернення: 10.09.2024).

Мова йде не тільки про умисне знищення майна, і не скільки про це, а про умисне перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань в особливий період та співпрацю зі спецслужбами рф. Росія не гребує жодними засобами у війні проти України. За даними українських правоохоронців, спецслужби рф останнім часом дедалі частіше пробують вербувати українських підлітків на вчинення дрібних диверсій.

Факти втягнення неповнолітніх у політичну протиправну діяльність на сьогоднішній день, на жаль, не рідкість, і основна задача правоохоронних органів – фіксація та дослідження доказів вини саме дорослих осіб у втягненні неповнолітніх у вчинення злочинів, із подальшим виявленням причин та умов, що сприяли цьому з одного боку, та притягненням винних до кримінальної відповідальності – з іншого.

Нова соціальна реальність суспільства воєнного часу, та реальність кримінальних загроз визначає необхідність побудови нової траєкторії дослідження особи злочинця. Так, якщо раніше переважаючим мотивом втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність був корисливий (більш ніж 90 %), то на сьогоднішній день відсоток саме політично вмотивованого втягнення значно виріс. Відповідно, і кримінологічний портрет того, хто займається втягненням, скажімо, у вчинення крадіжок, грабежів, розбоїв буде суттєво відрізнятись від втягувача у політичні кримінальні практики, що зумовлює розширення зони наукового пошуку.

Висновки. Особи, які займаються втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність вирізняється соціальною дезадаптованістю, деформованістю моральної та правової свідомості. Саме ці злочинці становлять підвищену небезпеку для суспільства, адже вони посягають на нормальний фізичний і моральний розвиток неповнолітніх, своїми діями «розкривають» їх криміногенний потенціал, деформуючи уявлення про духовні цінності та руйнуючи моделі поведінки в суспільстві, що має наслідком фактичне збільшення числа правопорушників.

Виявлення, послідує дослідження, класифікація та типологізація осіб, які займаються втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми є запорукою нейтралізації криміногенного впливу дорослих осіб на неповнолітніх та гарантією забезпечення кримінально-правової охорони прав та інтересів неповнолітніх та, загалом всього інституту сім'ї від кримінально протиправних посягань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про права дитини від 27.02.1991. № 789-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення:10.09.2024)
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата

звернення: 10.09.2024)

3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 10.09.2024)

4. Денисов С. Ф. Потенціал засобів протидії злочинності неповнолітніх. URL : <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/denysov.pdf> (дата звернення: 10.09.2024)

5. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

6. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. 853 с.

7. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Ін-т вивчення проблем злочинності Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. 576 с.

8. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

9. На Дніпропетровщині двоє неповнолітніх підпалили авто військового і волонтера. 31.07.2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3890765-na-dnipropetrovsini-dvove-nerovnnolitnih-pidpalili-avto-vijskovogo-i-volontera.html> (дата звернення 20.08.2024)

10. Як РФ руками неповнолітніх підпалює автомобілі ЗСУ. DW. 2024. 21 червня. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-rf-rukami-pidlitkiv-pidpalue-avtomobili-zsu/a-69439358> (дата звернення: 10.09.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.09.2024

Taras V. STAKHOVSKY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE IDENTITY OF A CRIMINAL WHO INVOLVES MINORS IN ILLEGAL ACTIVITIES: THE MAIN DIRECTIONS OF CRIMINOLOGICAL STUDY

The article is devoted to the theoretical substantiation of the need for scientific research of the personality of a criminal who involves minors in illegal activities, drunkenness, begging, gambling.

Attention is focused on the fact that the criminological study of persons engaged in the involvement of minors in illegal activities is not only of legal interest, but also of social interest, because it touches deeply moral, or rather immoral aspects of the behavior of adults who involve minors in illegal activities. It has been determined that this is a crime.

It is concluded that the key role of the criminal's personality in the commission of involving minors in illegal activities is carried out, because it is he

who is the bearer of the reasons for the commission of a criminal offense, which is committed within the framework of deviations existing in society, and the associated destruction of moral principles.

Key words: *personality of the criminal, criminological portrait, criminological characteristics, minors, involvement of minors in illegal activities, moral development.*